

A művészeti ösztönről.

(Megjegyzések.)

Az ember sokáig mezítelenül, egyedül bolyongott; napról-napra tengődött a fényes természet ölében és nem tudta, hogy lelkében, mely a különböző ösztönök végkészüléke, művészi erő szunnyadoz. A körötte ölelkező mindenség képe visszatükröződött benne, de még nem tudott öntudatába vegyülni; az öntudat ösztöne még nem szorgoskodott lelkében. Belső munkássága csak színtelen érzésből állhatott; a világnak benne föltetsző öntudatlan kis képei korán megbolygathatták érzésének, lusta tétlenségét. Magánosságában állat volt, de kész belső életfenntartási hogy a mindenség képét felfogja és megismerje. A nagy életfenntartási ösztön mellett, mely őt az első korszakban hajtotta, az ösztönök egész sokaságát hozta magával: csak meg kellett mozdulniok; lelkének későbbessége volt a megismerésre, érzésre és akarásra, csak meg kellett vipélagosodnia. Teste berendezve az érzékszervek és idegrendszer finom gépezetével a külvilág megismerésére és felfogására, csak igazában érintkeznie kellett a kívül való világgal.

Hogyan mozdult meg ez óriási gyermekben az ember, ki tudná azt megmondani? Keze tette őt meg emberré, mint Anaxagoras tanította? A külső világnak kellett belső világát rezgésbe hozni, hogy a maga és a világ tudatára ébredjen. A természetbe kellett ütköznie, hogy felébredjen és megismerje ébresztőjét. Az életfenntartási ösztön mellett másik nagy ösztönének kellett megmozdulni, hogy többi ösztöneibe is élet szállhasson. Faja fenntartásának megindulása volt szükséges, hogy teremtő erejét megtudja, mely többi teremtő ösztönét is egybekapcsolta az öntudattal. A szenvedő és cselekvő munkálkodásból, az alkoholos és rombolás ösztönszerűségéből fejlett ki az emberi küzdés tevékenysége, mely az élettől elválaszthatatlan és annak tartalmát szabályozza.

Nekünk úgy tetszik, hogy az ember igazi élete akkor kezdődik el, midőn embertársára bukkan, mikor az egyéni életfenntartás mellett elkezdődik az állandó emberi élet, a faj fenntartásának teremtő munkássága. Egyszerre sok nagy lépéssel halad előre. Lelkének tevékenysége szédítő gyorsan fejlődik ki. A lelki sötétségben öntudatos képek fénylenek és a nagy természetre is világosság árad. A másik emberben észreveszi a saját maga képét és a természettel való kapcsolatát, vagyis

megismeri a külső világot és belső világot, öntudata kibontakozik, mert a megismerés és öntudat ugyanazon működés kezdetét és folytatását jelentik. Az egymáshoz simuló sok ember hasonlósága és különbözősége megtermékenyíti ezt a megismerést, az érintkezés egészen új, friss, üde ösztönöket ébreszt, melyeket a folytonos tevékenység esiszol és finomít. A munkátlanság gubója szétfoszlik és az emberi lélek a maga csillogó, változó tarkaságával felszabadul.

A kibontakozó ember sajátos alkotása a világnak. Része az egyetemes természetnek, melybe beleolvad, öntudatossága miatt mégis központnak látszik, mert a külső világot magával szembeállítja és hatásait öntudatába szűri. Épen olyan test, mint az állat, de finomabb, színesebb, művészibb ösztönei egy központba sarkalnak, a lélekre, és így az emberi testnek olyan tulajdonságot adnak, mely őt a holt és élő természet urává látszik tenni. Csak annyiban úr, hogy mindazt, a mi rajta kívül esik, lelkében megrögzíti, érzéki képet alkot a világról és jelentést kölcsönöz néki, saját magában kettőséget ismer fel, a testet és a lelki hajtó erőt, épen azért a külső világot is felruházza kettőséggel: tettel és jelentéssel, mint a hogyan az egész mindenséget éne és külső világra bontja. A létet észreveszi és átérti, érzékli és öntudatából kivetítve szemléli, másszóval a külső világot képek alakjában megismeri. Összegyűjtött képei az ingerlő külső hatások ereje és az öntudat figyelme utján a lélekben tudottakká lesznek, ott mint emlékek tovább élnek vagy elfakulnak és ismét felélednek. Egymással a térbeli egymásmellettségben és időbeli egymásutánban, anyagi és elvont tulajdonságaik tükröződéseiben kapcsolódnak. Az értelem utján jelentésbe, a képzelem utján pedig személyiségbe [életbe] öltözködnek. Az elmélkedés révén elvont fogalmakká alakulnak át és hallható [hang] vagy látható [jel, írás, művészet] formában ismét más lelki világba olvadnak. Az ember a természetben annyiban is úrnak tetszik, hogy a külső világ hatásait mint a róluk alkotott saját képalkotásának érzéseit képzele el, vagyis a körötte összefolyó világ hatásait csak közvetve, az alkotott kép befolyásaként olvasztja fel érzésében az öntudatosság bővítésére [kedvező érzés] vagy csökkentésére [kedvezőtlen érzés]. Úrnak tetszik az ember azért is, mert minden cselekvését kifelé öntudatából származtatja és azt hiszi, hogy munkálkodásában teljesen független akarat vezérli, mely önkénytelenül születik meg benne.

Az embernek ez az urasága azonban csalódás. Csak az első perczenben látszik az egész felett állani. Ha az embert kizsakítanók az összefüggő, egyetemes egészből, létele teljesen megszűnne. Az ember csak a természettel kapcsolatban élhet, mint szem a lánczban, mint része az egésznek, melynek legdíszesebb élő formája. Kezdeté és vége az egész mindenség kezdetének és végének kódéba foszlik, mely felett egy ismeretlen összefoglaló erő fényessége ragyog, melyet a vallási és tudományos böleseletek sokféleképen hívnak. E fény világitja be az

elmosódnak, gyönyörködtető hatással vannak reánk. A természeti erők megfélemlítő háborgásai, a természet fenséges haragja ugyan megfélemlítenek és a magunk törpeségére intenek, de ez a félelem is gyönyör, mert tudata annak, hogy e hatalmas erők urának mi is teremtményei vagyunk. A szín, mely szemünket bűvöli, az illat, melyet mámorosan beszívunk, a formák, melyek gyönyörködtetnek, az élet, mely elmékedésre készítet, a szenvedély, mely a fenségessel eltölt, érzésünket kedvezően ingerli, művészi erővel tölti el. Fa, virág, völgy, hegy, fény, mennybolt, felhő képzeletünkben élökké válnak s mintha arra rendelték volna őket, hogy gyönyörködtessenek minket, mint a régi királyokat az udvari mulattatók.

Az emberi lélek nemcsak a kivüle valóból érzi művészi érzését táplálnak, legművészibb élvezeteit magából az emberi testből meríti. Az emberi test anyagi tulajdonságaiban a legszebb anyagi művészetet látja. Az emberi test burkoltan és mezítelenül, ha felkölti az emberben a gyönyörködő érzést, legremekebb alkotása a nagy természet művészi erejének. Az emberi test harmonikus felépítése, szépsége, üdősége a természetben tökéletességet képvisel és alapja a szerelem és művészetének. Az ábrázoló művészetek közül is épen azért tűnik fel a szobrászat legtökéletesebbnek, mert legszívesebben az emberi testet utánozza. Az emberi test lelki része meg a legnemesebb elvont művészet. Még az ösztönök hideg tana mellett is működésének tökéletes harmóniájával csodás művészetet jelent. Az úgynevezett szép lélek már magában véve is, a művészi lélek pedig munkájával nem tölti-e meg az embertárs szívét gyönyörbe ringató érzéssel? Az ember létrehozása a legszebb természeti anyag kettős munkája által, elmulásával visszatérése az egyetemes anyagba nem teszi-e művészivé az ember teremtését és halálát is? Az egész emberi működés: a család és állam élet is művészet. Valóban sok mindenféle művészet van az egyetemes egészben, maga ez az egész is művészet, de az egész legművészibb részének mégis az embert kell tartanunk. Az embernek épen az a rendeltetése, hogy legdíszesebb alakulása legyen az egésznek, énjének anyagával és működésével: élő szobor, megelevenedett festmény, beszélő költemény. A mi élet működéséből tisztán az alkotó művészet érdekében folyik, az a legmagasabb rendű művészet az egyetemes kiállításában, mert épen az hozza létre, ki maga is a legtökéletesebb művészet és mert olyat hoz létre, mely ezt a legtökéletesebb élőlényt, az embert gyönyörködteti.

Az ember az egyetemességben a legművészibb alkotás lévén, minden cselekvése tulajdonképpen művészet: öntudatos munkának gyümölcse. Mi azonban a működések csoportjából egyet külön határolunk, mely a legtökéletesebb és ezt nevezzük a művészet gyakorlásának. A művészet gyakorlása, mint minden emberi munkásság, ösztönszerű. Ha arra a kérdésre akarunk megfelelni, hogy mi a művészet, azt fogjuk felelni,

a művészet annak az ösztönnek kielégítése, mely az embert arra serkenti, hogy a maga alkotásait a természetben rejlő művészettel összehangzó kapcsolatba hozza és a természetben kifejlett magas formáknak megfelelően a lehető legtökéletesebb formákba öntse. Röviden a művészet a művészeti ösztön munkája, melyet a természet indított meg és a természetben rejlő művésziesség determinál.

Az ember művészi munkája alapján véve az egyetemesség művészi erejének egy része, a nagy hullámasapás egy kis fodra, mely az emberen átüt, átfolyik. A művészeti ösztön tagja az ösztönrendszernek, melyet az öntudatosság összekapcsol a lélekkel. Az ösztön a különböző szerveket hajtja és az összes ösztönök működése az, a mit életnek hívunk. Az ösztönök belülről kifelé hatnak, és az öntudat munkájukat a lélekkel közli. Közönségesen az öntudatot felosztjuk a többi ösztönök között és úgy gondoljuk hogy az, a mit az öntudat cselekszik, azt is az ösztönök teszik, vagyis az ösztönnek tulajdonítjuk a munkát is és e munka hatásának közlését is az emberi lélekben. A könnyebb megértés végett mi is úgy tárgyalunk, hogy az ösztönben egy pozitív kifelé és egy negatív befelé való működési irányt különböztetünk meg, de az utóbbinál mindig emlékezetünkben kell tartani, hogy ez az utóbbi az öntudat ösztönének munkája, mely az embert a létéről és saját életéről vagyis ösztönei munkájáról folytonosan felvilágosítja. Az ember, mint determinált lény magában rejtja a természeti erőnek egy részét és ez az egész erő irányában kifelé működik: az öntudat pedig ezen iránynyal párhuzamosan befelé dolgozik és így lesz a lélek központtá, mert magában rejtve a természeti erő egy részét ennek munkájával megtölti a világot és tudja ennek a munkának érvényesülését, ismeri a munkatért, mely egy világképben folytonosan ott ólálkodik benne.

Az ember művészeti élete nem csupán a művészeti ösztön munkájából áll, azt többféle ösztön hozza létre. A művészeti élet ugyanis két csoportra oszlik: alkotásra és élvezésre. Az előbbi kis terjedelmű, az utóbbi korlátlan. Korlátlan azért, mert minden egyes ember keresztül éli a művészeti élet ezt a részét. Minden embert körülölel a művészi természet, melyből az emberi művészet fakad s fakaszt és minden ember ösztönszerűen gyönyörködik a művészen. Az alkotás különös tulajdonság, mely kevesek osztályrésze, az élvezés a mindenkiben meglévő kisebb-nagyobb művészeti érzék folyamánya, melyre a természetben megjelenő művészi gyönyörködtetően visszahat. Az egész emberiség tehát két részre oszlik: a kisebb körű alkotókra és a minden embert egyesítő élvezők csoportjára. Az alkotás a művészeti ösztön munkája, az élvezés azon ösztönök munkája, melyek a látás, hallás és tapintás szervét hatják. Épen azért a művészet negatív szerveinek mundjuk őket. A művészetek alkotó szerve az érzéklő művészetek számára a tapintás, melyet a segédeszközökbe kihelyezünk, az elvont művészetek számára a beszéd, a táncz és építőművészet számára az egész emberi test közvetlenül és közvetve.

Az alkotó képesség természete különböző, azért az alkotó képességek csoportokat képeznek, melyek a művészetek különböző ágait hozzák létre. Az alkotás képessége a különböző emberek művészeti ösztönében, különböző fokú, azért ugyanabban a művészi ágban ugyanazon művészi akarat kifejezésére különböző értékű dolgokat alkot. Az egyéni ösztönrel párhuzamosan hat egy másik művészeti ösztön is, az a mely a tömegek és korszakok ösztönét alkotja és létre hozza a különböző fajok, népek és korok ízlését. Ezeknek a finomságoknak és különbözőségeknél változatos egymásra hatása, párosulva az őstermészet művészetének különböző ingerével a művészetek életének folytonos hullámzást biztosít. Épen úgy, mint az ember egyéb ösztöneinek nyilatkozásánál, a művészeti élet is eszmék küzdelméből, ezeknek kapcsolódásából, vagy egymást termékenyítő hatásából áll. A mi ebből a hullámzásból kiemelkedik, mint a zátonyszírt a tengerből és minden eszme mozgalom csapása megtörik rajta, az a remekbe csinált művészet, *műremek*, mely minden idők művészeti gyönyörűségének tárgya.

A művészeti élet másik része a művészet hatásait fogja fel. Ennek természete a művészeti érzéklő szervek minőségétől és azon belső szervezet felépítésétől függ, mely a szervektől a hatásokat továbbítja és kedvező érzéssé dolgozza fel. Felemlítve még, a többi determináló tényezőt, az ember életviszonyait és a kor művészeti ösztönét, megkaptuk a *művészi ízlés* fogalmát. A művészet hatása, vagy negative mondva a művészeti élvezés minden egyes embernél más; az emberekből alkotott csoportoknál is más. Maga ez a művészi ízlés idők folyamában változik, a mint a művészet alkotó része is változik. A változás az élet, a változatlanság ennek megszűnése és más életbe kapcsolása. A művészi ízlés tényezőinek változatossága különbözővé teszi a művészi ízlést, vagy élvezést. A különböző természetű szervekben az ösztönök különböző módon hatnak, a művészi hatásból különböző mennyiséget és különböző módon fognak fel, az öntudat más és más az embereken és így a továbbított hatások különbözőségei a belső szervezetben, a lélekben változatosan oldódnak fel. A művészi élvezés tehát nagyon különbözik az embereken, csak abban egyezik mindenkiben, hogy minden ember élvez és a műremek mindenkiben élvezetet hoz létre. Az ember senki sem tartozik számadással, hogy miért élvez úgy és nem másképen, mert az ösztönszerűsége miatt minden ítélet felett áll. Az emberbe oltott kételkedő szellem és meggyőzni akarás ösztöne ugyan bírónak akar fellépni, de ez a művészi élvezés járuléka, mint a villámütésnek a mennydörgés. Hozzá tartozik a természet színpompájához, hogy a természet képe mindig más és más színben tündököljön. A művészi ítélet mindenkinek jussa és természete s arra való, hogy mint a szóbeszéd által az eszmék társulása, a művészi alkotó tudása gyarapodjék, mert az emberi ösztönöket az egész természet és így az embertárs ösztöne is finomítja.

Ha arról gondolkozunk, hogy a művészetet fakasztó ösztön hogyan és miként támadt fel az emberben, nem tudjuk az igazat megmondani.

Nem az igazság, az ember kezdete a beburkolt saisi kép, melyről a fátyolt nem lehet felemelni. A művészi ösztönt csak a külső világ ébreszthette fel, mint a többi ösztönt, sorrend szerint valószínűleg utójára. Mert az, a mi a legmagasabb munkálkodás, csak az egyre emelkedő embernek juthatott osztályúl. Többi ösztönei már régen javában dolgozhattak, ez még csak szunnyadott. Midőn a fenmaradás küzdelme csoportokba terelte az embert, ez a csoportosulás az ösztöneket egyre finomította, az életfentartásra eszközöket hozott létre és a fajfentartás művét szerelmi művészetté kezdte emelni, akkor kellett a művészeti ösztönnel felébrednie. Az ember a természetben rejlő művészetet szemlélni kezdte és alkotásain visszatükröztetni igyekezett.

A művészet kezdődéséhez tehát bizonyos jólét, az életviszonyok rendezettsége és a csoportokba terelődés volt szükséges. Jólét azért volt szükséges, mert a művészet nem az életfentartás egyik eszköze, hanem megédesítője. Az életviszonyok rendezettsége azért kellett, hogy az ember mindannak elkészítésében, a min később művészi ösztönét próbálta, ügyességre tegyen szert, más szóval, hogy a mesterember időben megelőzze a művészt. Nélkülözhetetlen volt az is, hogy az ember elszigeteltségéből kilépjen és csoportokat alkosson. Csak a társas élet finomíthatta meg az ösztönöket, csak a csoportokban élés tehette őket fogékonyakká a természeti művészet felfogására és utánzására, csakis a társadalmi állapot megkezdésével lehettek a különböző emberek ösztönei termékenyítő kölcsönhatással egymásra. A sokféle lélek surlódása nyitotta meg az emberi látást mindenféle irányba. Az egymásra ható érzések töltötték meg a világot olyan változatos, édes, hullámzó hangokkal. Több szem többet lát, több lélek egymás melegének közelében másként érez, és a különböző összetételű gondolatvilág egymás érintésével a lelki világ sötétjében egyre több fényt támaszt — ez előzte meg a művészeti ösztön finomodását. A természet két általános mérőjének, az idő és tér fogalmának megismerése volt kezdete a művészeti ösztön működésének.

Más okokból is fel kell tennünk, hogy a két főösztön, az élet és faj fentartási ösztön ébresztette fel a szunnyadó művészeti hajlandóságot. Ez a kettő vezette be az embert a természettel való kapcsolat ismeretébe. Az ember megtanulta azt, hogy természet van kivüle és hogy fájának fennmaradása a világ állandóságának, fejlődése ez állandóság változatos alakulásának képében tükröződik. A két ösztön kielégítésével megismerte az élvezetet és gyönyört, mely ott inger, a művészetnek pedig egyedüli célja. Az élet kellemessé tételének vágya rávezette a mesterségre, a faj fentartás a társas élet berendezésére. A nyomukban fakadó művészet újabb gyönyörre tanította meg az embert: a mesterember eszközeit a látás élvezeteire tette lehetővé, a társas életben rávezette a hallás foglalkoztatására, midőn a faj fentartás segítségére rendelt hangokat művészi beszéddé finomította. A faj fentartásban megtanította az emberi test kultuszára, megtanította a szobrászat és táncz művésze-

tére, mely a vallás szolgálatába lépett, midőn az emberi képzelet az ember függését a természeti és isteni erő megszemélyesítésére hajtotta.

A fentartás, családi élet és vallás megihlette az embert, ezek kedvéért fejlesztette ki művészi ösztönét. Ezt azonban megelőzte a természetben rejlő művésziesség élvezése. Az emberi élet gyönyörűsége van építve, ezzel kapcsolódik az ember állandósága a természethez. Keresve és megtalálva, a természetes művésziesség gyönyöre azután alkotásra hajtotta és midőn saját munkájának kellemes visszahatását érezte lelkében, megismerte az alkotással járó gyönyörűséget is. Az emberi munkásság feltétele, mint említettük, a gyönyörűség. A művészeti életnek mindkét része előidézi azt, épen azért a művészeti élet az ember állandó tevékenysége marad.

Az első alkotásokban mindenki részt vett, mert az nagyon egyszerű. Az ember eszköze, háza eleinte az volt, a mit a természet önként oda kínált és csak ki kellett azt simítani: kő, barlang; később a mire a lassú felismerés és tökéletesedés rávezette: cserép, ház, fa, vonaldísz. A természeti hatások nyomán támadó reflex mozgások és hangok alakították át jelbeszédét hangos beszéddé, mely a különböző társas művészetek szülője lett (ének, költemény). A vallás csakhamar tovább fejlesztette az emberi képességet: a ház mellett temetkezési helyek és templomok, a fa, kő helyébe különböző szobor lépett, a vonaldísz festmény lett, az emberi lapos mozdulatok helyébe a táncz lépett, a gesztusokból és szavalásból mímelés fejlődött, a beszédet írás követte, az ének mellett önállóan lépett fel a költemény és zene. E nagy változások az eszközök és anyag jobbulásának voltak következményei: véső, festék, versforma, hangszer stb. jelzik a az emberi fejlődés egyre növekvő arányait.

E nagy változások természetesen módosítottak a művészeti élet régibb állapotain. Eleinte minden ember átélte a művészeti élet kettős tevékenységét. Felfogta a művészeti hatást és a maga belső művészeti akaratának is eleget tett: élvezett és alkotott. Idővel a művészeti ösztön változásokon ment keresztül, annyira megfinomult, hogy csakis e megfinomult ösztön emberei alkothattak. Igazi forradalom támadt. A művészeti életben rendek alakultak: a mesteremberek, kik a kezdetleges művészetet tudták csak visszatükröztetni; a gyönyörködők, kik a művészet felfogó képességének lettek birtokosai és az alkotók, kik a művészi kifejezés osztályosai maradtak. A kezdetleges művészet mesterség lett, a magasabb rendű pedig tulajdonképeni művészetté alakult. A kettő között azonban meg kell egy harmadik formát is különböztetni, mely *szokása* maradt minden embernek, az utánzást, a gyermek művészetet. Mindenkinnek csak magára kell gondolnia: a kezdetleges rajz-, szobor-, tánczban, a közönséges ének és zenében kell ráismernie azon nyomokra, melyek a művészeti élet első formájára emlékeztetnek. A tavisztikusan jelentkeznek minden ember életében és elkísérik egész útján. A gyermekművészetben és az utánzásban mindenki átéli az egykor álta-

lános művészeti alkotó munkásságot. Kedves játék, mely az emberi lélek ősi naivitásának vissza-visszatérő emléke. Ez a játék azonban sokszor veszedelmes, komoly álarczba öltözik. Az ősi művészet kezdetleges formája a gyenge ösztön erőszakos finomításával elveszíti kedves, üde jellemét és nehézkes, vaskos műkedvelésben nyilatkozik. Az embert erre a gyengén kifejlett, de kiélezett művészeti ösztön hajtja, melyet igazán kóbor ösztönnek lehetne nevezni. Semmi okunk sincsen arra, hogy ezt a sántító, lompos, esetlen alakulást külön állítsuk a művészetek csoportjában. Vagy a gyermekművészet komolykodása az egész, vagy pedig a mesterség henczegése. Sajátsága csak abból áll, hogy a kiforrott művészet eszközeit, mesterfogásait használja fel, a mi letörli a gyermekművészet költői naivságát és kedves humorát, a mesterség művét pedig kivetkezeti méltóságos egyszerűségéből és kellemes szerénységéből.

Az tehát, a mit mi most művészetnek hívunk, egy magasabb rendű fejlődés. Ismertető jele mindaz, a mi más téren is a fejlettebb formákat jellemzi: a megelőző formához képest tökéletesebb megjelenés. Az igazi művészet a kezdetleges művészettől az ösztön finomságával és tökélyével üt el. A művész emberben nemcsak a lelki, hanem a testi hivatottságnak is meg kell lennie, vagyis az ihletnek és a kifejezés ügyességének. A kezdetleges művészetből vagy az egyik, vagy a másik hiányzik. A kiforrott művészethez képest a kezdetleges művészet olyan, mint a szélütött ember, a ki nem tud beszélni, vagy nem tud mozogni.

A művészet, mely épen olyan változásokon ment keresztül, mint az ember, nemcsak eszméiben sokféle, de részleteiben is széjjel ágazó: a létrehozó ösztön termeszete szerint különböző. A csoportokat, melyek így alakultak, sokféleképen nevezték. A felosztások és elnevezések meg-egyeznek, mindannyian hirdetik, hogy a kifejezett művészet érzékelhető. Festményt, tánczot, épületet, szobrot a látás érzékével, a költészetet, színjátékot, zenét, éneket, beszédet a hallás érzékével fogjuk fel. Idő multával azonban a művészetek élvezése is változáson esett keresztül, a fejlettebb művészetek hatásának felfogására az érzékszervek tevékenységének kapcsolódása vált szükséggé. A színészet a látás érzékszervét is izgatta, a mint a szavalást a játék kezdette kísérni; a költemény lassan felszabadult a szavalás, ének és zene gyámkodása alól és írott formában a látás érzékszerve útján kezdte meg az emberi lélekbe való utazását. Igaz, hogy a hallás szervével is kapcsolatba lépett, mert a vers zeneisége, épen úgy mint a kottára tett dalmúnél a nem hallott, csak elképzelt zene mint időben megjelenő hatás a hallás szervében látszik mozogni. A szobor szemléleténél mintha a tapintás munkája a szembe költőznék, midőn a körvonalok és idomok hármás kiterjedését megfigyeljük. A festmény alakjainak beszédét is szinte halljuk, sőt a tájkép hangulata is mint hang látszik lelkünkbe olvadni. A beszéd, szónoklat írott formában hatásából veszít, mert nem érezzük

rajta a kifejezés varázsát. A beszéd igazi élvezése akkor történik, midőn hallgatva és nézve, a beszélőt és beszédet lelkünkben összefűzzük. A versnél szavalás és előadás nélkül is hamisíthatlanul élvezünk. A művészetek fejlődése tehát az érzékszervek kapcsolatát hol fokozza, hol egyszerűsíti, vagyis a tökéletesbülés egyformán pozitív és negatív természetű: egyszer komplikál, máskor egyszerűsége törekszik.

A művészetek jellemzésénél és csoportosításánál a kifejezés azon tulajdonsága mellett, hogy érzékelhető, meg kell jegyeznünk azt is, hogy a kifejezés térben vagy időben jelenik meg és az emberi anyag munkája. A térben megjelenőket anyagi művészeteknek nevezhetjük, mert megjelenésük anyagtól származik és anyagban nyilatkozik. Itt illetékesek az építő és díszítő művészetek, a táncz és színművészetből az emberi test kifejezte ábrázolások. A táncz és színművészet azonban az anyagiasságot tekintve e csoport első részétől elüt: az anyag, mely létrehozta és az anyag, melyben megjelen, ugyanaz maga a művész, ki művészetét saját testével tolmácsolja. Az előző művészetek az alkotón kívül való anyagban jeletkeznek. Az időben megjelenő művészetek eredeti megjelenésükben nem nyilvánulnak különös érzékelhető anyagban. Az idő függetlenné teszi az anyagtól a költészet, zenét és beszéd művészetét. Újabban azonban ezen művészetek is anyaghoz kötődnek [írottak], de ez az anyag olyan segédeszköz az elvont művészetek számára, mint az emlékezetben megőrzendő megismerési képek részére a különböző schémák. De ne felejtjük el, hogy ez elvont művészetek igazi, ősi jellegükben beszéd által nyilvánultak és hallással érzékeltettek. És ne hagyjuk figyelmen kívül azt se, hogy a művészetek egy részének a kifejezéséhez eszközök szükségesegek, mint véső, ecset, és hogy az építő művészet a formába öntést másként végzi, mint a többi művészet, mely a formába öntést a művész *kezetől* nyeri.

A művészetek hatásai a tér és idő tulajdonságai szerint az anyagban és emlékezetben vagy csak az emlékezetben fennmaradó alakot öltenek. A térben, az egymás mellettiségben alakot öltő kifejezés állandóan megmarad (kivéve azon művészeteket, melyek az emberi anyagban és anyagon öltöttek kifejezést), mert az emlékezet mellett az anyag, melyben formát ölt, mindig létrehozta azt a gondolatot vagy érzést, melyet első hatása az élvezőben költött. Az időben, az egymásutánban fellépő művészetek az emlékezetnek szólnak és a mi belőle az emlékezést ébrentartó anyag útján (a zenedarab és beszéd papíron) fenn is marad, eredeti művészi hatásából veszít, a költészetet kivéve. Épen azért az utóbbiaknál a kifejezendő gondolatnak vagy érzésnek újból alakot kell öltetnie, hogy első hatását megismételje. Más szóval a költészet művésze és a rajzművészetek (az úgynevezett képzőművészetek) alkotásai fennmaradók, nem ismétlődnek, az előadó és beszédes művészetek, valamint a zene alkotásai csak az emlékezetben nyernek továbbra is fennmaradást, de az emlékező-képesség törvénye szerint lassan-lassan elfonnyadnak, elfakúlnak. Az előbbieket később is közvetlenül gyönyörködtetnek, az utóbbiak csak köz-

vetve, az emlékezés útján idéznek fel gyengébb, halványabb utóhatást. Az első csoportnál a kifejezés állandó marad és ha később mást látunk bennük, mint az első szemlélődés alkalmával, annak oka nem a kifejezés változásában, hanem a szemlélődő állapotának különbségében rejlik, kinek lelki hangulatát ösztönrendszere sokszor pillanatokként módosítja. A második művészi csoport hatásait ismételve tulajdonképen mindig más formát tüntet fel, mert nemcsak a szemlélődő állapota változik, hanem a művész is, ki saját testi és lelki szervezetével közvetlenül időről-időre alkot, ösztönrendszerének változékony uralma alatt cselekszik. Az előbbieket állandóak (festmény, szobor), az utóbbiak az alkotás perczének lepergésével eltűnnek (táncz, zene, színpadi alakítás) és vannak közöttük művészi hatások, melyek nem ismételhetők (beszéd).

Ha a különböző részletekből kiindulva azt látjuk, hogy a művészetek egymástól mennyire különböző csoportokra tagolhatók, végre is olyan sajátághoz jutunk, mely a művészeteket mind azonossá teszi. Valamennyi művészet lelki állapotot fejez ki, mely minden lélekben megnyilatkozik; a lelki állapot kifejezésében pedig minden művészeti ösztön másképen érvényesül. Az arckép, költemény, beszéd ének egy lelki állapot visszatükrözése, melyet szemlélődés vagy érzés támasztott a művész belső világában. Az arckép azt mutatja, a mit az alkotó az ábrázolt testéből vagy lelkéből észrevett. A költemény érzés vagy gondolat szülötte, mely a költő lelkében végbe ment. A beszéd mindig annak a forrongó léleknek kisugárzása, mely az élet szövevényeibe elmerült. Az ének a szív „hangosabb“ verése. Bármilyen művészi alkotást nézünk, az gondolatot vagy érzést ábrázol. A gúla az emberi gőgöt, a kupola a komoly életfelfogást, az Alhambra a vidám, könnyed, képektől ragyogó költői érzést, a csúcsív az orthodoxia szárnyaló kenetességét, Mózes szobra a mithosz alkotás mélységes eszméit tolmácsolja. A művészi alkotás mögött rejtőző lelki vonás jellemzi a művészi belvilág természetét. A művészi lélek annyiban érez és gondolkodik másként, mint a művészi képességtől elkerült lélek, hogy a maga és az egyetemes egész hullámzó mozgása mélyebb barázdákat hasít benne és mindazt a mi őt művészileg megtermékenyítette, alkotásaiban kinyilatkoztatja. Ihlet és kifejezés, koncepcio és formálás — ebben áll a művész egésze. Épen azért nincsen keservesebb valami, mint a csonka művészeti ösztön, melytől megtagadtatott a színekben és formákban, érzésben és gondolatban gazdag ihlet, vagy a művészi akaratot híven, elevenen kifejező alakító készség. Az ár előnti a lelket, az ihletet elszigetelten vergődik benne. Az árnak nincsen lefolyása, az ihletnek nincs támasztéka. Az alkotást is fájdalom kíséri, az alkotás tehetetlensége még nagyobb szenvedést okoz. Az alkotó megpihenteti lelkét a befejezett munkán és örömen, ő nála pedig nincsen nyugalom, csak küzködés.

Az alkotó művész lelkében támadó ihlet, melynek kifejezést ad, az egész mindenség életének hatása, mely az ösztönrendszer munkáját

irányítja. Az ember látszólagos központisége mindezt úgy tünteti fel, mint az emberi lélek spontán állapotát. Gondolat és érzés úgy jelentkezik, mint önkénytelen váltakozása a lelki állapotoknak, holott minden érzés, minden hangulat a nagy természet egy-egy lebbenése. A kívülünk való hatása ösztönrendszerünk munkájában nyilvánul, mely a művészileg erős ösztön számára ihletté alakul s kiforr mint eszme, gondolat vagy érzés. A művészi lélek tehát kívülről táplálkozik, de belől alkotja meg azt, a mit azután mint alkotást kifelé továbbít. Ha azonban a központiségtől eltekintünk, akkor a művészi erők egyesülnek s részét alkotják a nagy természeti alkotó erőnek, akkor nincsen sem belső, sem külső terület, hanem csak egyetemesség, neki van eszméje és hangulata, melynek az egyes művészi ihlet csak parányi része.

A művészi lélek vándorútján a külső világból sok képet gyűjt össze magában, melyeknek töredékeit hűségesen megőrzi. Midőn az ihlet (mely alatt az ösztönrendszer összhangját értjük a művészeti ösztön érdekében) lelkét bevilágítja, vagy azokból a képekből alkotja eszméit és érzéseit, melyek abban a perczben a külvilágból lelkébe esnek, vagy azokból, melyek lelkében a régi időkbeli felélednek. Legtöbbször az új és régi képek egymásba fonódnak s a művészi lélekben művészi vízió támad. Mikor alkotásra kerül a dolog a művész ezt a víziót formába önti. A forma körvonalait a kezeügyébe eső világból meríti, vagyis modelleket használ. Az a mit a művész kifejez, formájában utánzása a való világnak. Utánzása annyiban, hogy a világ szemlélésével összegyűjtött képekből lelkében új képet alkot és ezt a képet a való világba beállítja. Az emberi szem is kicsinyíti a belátható világ képét, a művészi lélek is összesűríti a látható nagy részeket nemesak térben, hanem időben is.

A mű, melyet az alkotásra indított művészeti ösztön létrehoz, kettősséggel ruháztatott fel a rendszerezést szerető emberi szokástól. Épen úgy felbontja a művet, mint az embert testre és lélekre, az egyetemest évre és nem-énre, pedig a mit kettőségnak mondunk, az voltaképen bonthatatlan egység. A művészi alkotás kettőssége: a forma és jelentés. A forma a természet mintáiból fejlett ki és tökéletes csak akkor lesz, ha minden részletét megtaláljuk a természetben, vagyis valóságnak nevezhetjük. A jelentés a formában elhelyezkedett eszme vagy érzés, a mi a művész lelkéből fakadt. A mű nem az egészen, a mit az élet elszórtan, külön-külön nyújt, van benne olyan valami, mint a mit az emberi test mögötti is keresünk: a lelki részlet. Ezt a valamit sokan a művész egyéniségének, művészi felfogásnak, művészi tartalomnak nevezik. Nem egyéb az, mint az alkotó lelkéből egy részlet, melyet munkájába lehelt, midőn azt, a mit kifejezett, előbb lelkének fényében megfűrésztötte. Valóban a művészet teremtés. A mint a vallás költészetének mondái az emberbe lehelt isteni rész által magyarázzák az ember alkotását, úgy elmondhatjuk a művészi cselekvésről is azt, hogy a való élet formái bejutva

a művész lelkébe az alkotás perczében kifelé való útjukban a művész lelkének egy darabját magukkal viszik. Annak a sok művésznek lelke mindmegannyi finomságú és természetű, azért a művek változatosak, mint a virágok, és különbözők, mint a formák. A világot mindegyik lélek másként látja, másként fejezi ki és mindegyik művészi léleknek igaza van. Minden irányzat, minden alkotás jogosúlt, mert ösztönnek munkája. De csak az művészet, melyet teljes és egészséges ösztön hozott létre, melynek alkotásánál nemcsak a szem és kéz, hanem az egész lélek is munkálkodott, mely nemcsak formalizmust, hanem jelentést is felmutat. És csak az alkotás, mely a művészi lélekben támadt állapotot hűen visszatükrözteti. A művészből legerősebb, legtisztább az emberbe szoruló természeti teremtő erő, mely másban gyengén és zavarosan dolgozik. A mit a művész kifejez, úgy állítja élénk, mint a milyenek azt való formájában alkotná, ha az alkotás az ő feladatául jutna. Ez az isteni szikra, melyről azt regélik a legendák, hogy az ember a teremtőtől az alkotás perczében nyerte. A művészi képesség az ő teremtő erőnek az emberbe ágazott része, mely őt az egyetemes koronájává tette.

Bizony a művészet a nagy természeti egésznek csodás jelensége, a mint csodás alkotás az ember, mely őt létrehozza és a mint csodás az egyetemesség, melynek az emberiség része. És hiába, a művészet mégis igazságtalanságnak látszik: kevesek osztályrésze. De épen ilyen minden a földön, mert mindenre születik az élő és élettelen lény: egyik küzdelemre, másik ragyogásra. Igazságtalanság a szegénység és gazdagság, az erény és véték, a szépség és a rútság, az ész és esztelenség, a nagyság és törpeség. Csak látjuk igaztalannak. Mindennek kiszabták útját, minden rendeltetését tölti be. A szabadnak hitt akarat és kétely küzdök az ellen, a mit igazságtalanságnak gondol, de ennek a vergődésnek is megvan a hivatása, e küzdelemben oldódik fel az élet. A látszó ellentétet megszünteti a látszólagos megsemmisülés. A művésztől elveszi a művészetet, a szegénytől a nyomort, a gazdagtól a kincset, az erényestől a jóságot, a vétkestől a bűnt, a szépségtől a kellemet, a rúttól a csúnyaságot, az eszestől a tudást, az esztelentől a lelki sötétséget, a nagytól a dicsőséget, a törpétől a kicsinység kínjait és mikor elveszi mindegyiktől azt, a mit életében betöltött, hirdeti a nagy alkotásban az összhangot. Mert teljes megsemmisülés sincsen. A lét és megszűnése ködbe, láthatatlanságba vész el. A mithoszok nem tudják szétverni ezt az úszó ködöt. De a ködön keresztül is átragyog valami fényesség, mint a vak sötétben ragyog a fénybogár. Valami nem pusztúlhat el soha a mindenségből, melynek egy-egy porszeme mi vagyunk. Nem hiszünk a lelkek vándorló bolygásában, de hiszünk az anyag, az erő örökös mozgásában.

(Arad.)

KRENNER MIKLÓS.